

Осипчук А. Д.

## ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНО-НОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

*У статті аналізуються особливості соціокультурної трансформації в пострадянських країнах, і зокрема в Україні, де нині одночасно відбуваються не тільки різні за змістом, а й часто протилежні один до одного соціокультурні процеси, які разом із змінами в інших сферах призводять до формування нових (подекуди суперечливих) ціннісно-нормативних систем з притаманними їм специфічними рисами. Також: розглядається роль ціннісно-формуючих факторів (співвідношень), особливості нових типів ціннісно-нормативних систем та конфліктів у соціокультурній сфері як наслідків зазначених змін.*

Протягом останніх років ми є свідками жвавих дискусій щодо процесів та змін, які відбуваються в нашому суспільстві, головним чином – політичних та економічних. Проте, на мою думку (і в цьому я поділяю концепцію М. Вебера), тенденції цих змін, так само як і перспективи формування нового типу людської ідентичності (замість радянського), залежать не тільки від політичних та економічних факторів, а й від соціокультурних цінностей, норм, орієнтацій. Отже, мені видається доцільним присвятити цю роботу саме розгляду змін у ціннісно-нормативних системах як таких, що можуть визначати (і визначають) інші трансформації, які мають місце в сучасному українському суспільстві. Зрозуміти все розмаїття таких процесів можна,

лише ґрунтовно проаналізувавши всю їх сукупність.

У межах цієї статті доцільно також у першу чергу провести концептуалізацію самого поняття «цінність». Тож, констатуючи наявність численних характеристик і критеріїв визначення «цінності», в подальшому я користуватимусь дефініцією: «цінність – це відносно стабільні, загальні та ієрархічно зорганізовані характеристики індивіда (схильності) та групи (елементи суспільної свідомості), що сформувалися в результаті взаємодії історичних, актуально-соціальних та індивідуальних факторів і (через таке пояснення бажаності) спрямовують поведінку своїх носіїв до певних цілей» [1]. Це визначення передбачає релятивність цінностей

(суб'єктивні/об'єктивні), існування їх як індивідуальних (особистий вибір) і соціальних явищ; їх раціональність та історичну детермінованість (тобто, цінність не є ані універсальним абсолютом, ані повністю культурно відносною). Визначення «бажаності» є головним компонентом такого тлумачення цінності [1, с. 24].

### **Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві**

Говорячи про трансформаційні процеси в Україні, треба передусім зазначити їх багатодетермінованість в усіх суспільних вимірах. Під цим я розумію наявність двох типів змін. По-перше, трансформацій у політичній та економічній організації, що пов'язані з переходом від соціалістичної системи господарювання, панування ідеології комунізму і моностилістики до ринкової системи економіки і деідеологізації політичних інститутів, полістилістичності. З іншого боку, в Україні відбуваються процеси соціокультурної трансформації, що є досить суперечливими і специфічними.

Перетворення у сферах економіки, права, політики тощо ведуть до зміни форм суспільного життя, діяльності та соціальних відносин, що, в свою чергу, призводить до руйнування практично всіх старих форм людської діяльності і побудови нових. Зазначені зміни надалі трансформують соціокультурний простір, а головне - цінності, норми, традиції, стереотипи, стилі мислення і діяльності, орієнтації особистості в своїй поведінці.

Отже, всі ці процеси впливають на трансформацію ціннісно-нормативних орієнтацій, але водночас можна зафіксувати і зворотну тенденцію - вплив змін у царині цінностей, норм, мотивацій на соціально-економічну і політичну трансформацію.

У своїй роботі я вважаю за доцільне розглянути більш детально ті соціокультурні процеси, що визначають напрямки соціокультурної трансформації. Тут слід виділити кілька головних тенденцій, які загалом відбуваються одночасно, впливають одна на одну і є опозиційними одна до одної. Вони такі:

- модернізація;
- глобалізація й універсалізація культур у світовому масштабі, що відбивається і на ситуації в Україні;
- традиціоналізація;
- підвищення взаємовпливів різних культур одна на одну (культурна універсалізація);
- постмодернізація (передбачає закінченість попередніх тенденцій; сама наявність цієї тенденції останнім часом активно дискутується).

Особливу роль серед цих тенденцій, на мій погляд, відіграє модернізація, характерними рисами якої є:

- незавершеність процесу модернізації в до-радянський період;
- незавершеність соціалістичної модернізації;
- поєднання процесу модернізації в сучасний період з процесами, які певним чином суперечать йому (постмодернізм, традиціоналізм).

Отже, ми можемо говорити про частковість такої модернізації, що відкриває можливість патологічного розвитку соціальних процесів. У такому поєднанні традиціоналізації і модернізації є небезпека народження нових модернізаційних структур, притаманних старим, традиціоналістським формам і покликаних не лише підтримувати, а навіть активізувати традиційні цінності аж до повного придушення перспективних інновацій, «точок росту» [2, с. 15—48]. Взагалі, поєднання модернізаційних і традиціоналізаційних процесів призводить до істотних конфліктів у суспільстві, навіть його розколу. Детальніше цей аспект буде розглянуто нижче.

Ще однією тенденцією, на якій слід зупинитися, є глобалізація й універсалізація культур. Цей процес є наслідком модернізаційних та індустріалізаційних трансформацій. Сутність його полягає в тому, що на зміну суспільству з «традиційним» типом організації (коли нормативні й ціннісні системи обґрунтування поведінки існують як сукупність прецедентів) приходить суспільство індустріального типу (модернізація) і його логічне продовження - суспільство інформаційне. У результаті цих перетворень культура стає всеосяжною, універсалізованою, такою, що операціоналізує й охоплює суспільство в цілому. Крім того, посилюється взаємовплив культур як у світовому масштабі, так і в межах одного суспільства, тобто ми маємо зближення і поєднання різних культур та їх сприйняття - етнографічного, історичного, археологічного, мистецтвознавчого, семіотичного тощо.

Наслідком таких процесів є те, що людина одночасно «належить до багатьох соціальних груп і культур», має т. зв. «множинну самоідентифікацію». Проте якщо в західних суспільствах ці процеси відбуваються на тлі закінченої модернізації та індустріалізації, ситуація в Україні досить далека від таких припущень, особливо за умови поєднання їх із зворотними за напрямками процесами.

Поєднання зазначених соціокультурних процесів (а головним чином, співвідношення модернізму, традиціоналізму і постмодернізму) може мати певні наслідки для соціальної стратифікації суспільства, а саме:

відновлення традиційних цінностей, яке відбулося переважно в «базовому прошарку» [3] суспільства і не без підтримки консервативно налаштованої частини елітних груп. Особливо помітними процеси відновлення цінностей є в сфері релігії, сім'ї, національних міфів і ксенофобій;

продовження і підтримка модернових тенденцій (і, відповідно, цінностей), носіями яких є т. зв. середній клас;

реалізація постмодернових цінностей і процесів (носієм є певна частина студентської молоді). У цьому контексті важливо відповісти на запитання: чи такі цінності справді глибоко засвоєні, чи вони становлять лише данину моді [4].

На тлі сукупності цих процесів виникає багато конфліктів у системі цінностей (зіткнення модернізму, традиціоналізму і постмодернізму), хоча багато хто з дослідників наголошує на можливості «мирного» співіснування зазначених тенденцій, надто коли модернізм є творчо налаштованим на традицію. З іншого боку, таке становище поглиблює стан аномії і підтримує існування феномену «розколотої людини» в суспільстві (коли ми викриваємо наявність у людини одночасно двох антагоністичних цінностей, наприклад цінності особистої свободи й авторитарної держави).

Таке становище у поєднанні з соціально-економічною кризою призводить до того, що у свідомості громадян загальна криза суспільства проявляється передусім як криза ідентичності й самоідентифікації. Моя гіпотеза полягає в тому, що людина перестає, внаслідок об'єктивних причин, відносити себе до певної (своїї старої) соціальної групи та прошарку, але на зміну не приходять «нова група співвіднесення», бо соціальна структура тільки формується і є досить суперечливою та невизначеною.

### **Співвідношення, що є чинниками формування нової ціннісно-нормативної системи**

Взаємодія наведених вище процесів призводить до руйнування «старої» ціннісно-нормативної системи (хоча її релікти можуть продовжувати існувати й далі впливати на поведінку та мотивації людей), водночас не формуючи «нову» цілісну ціннісну систему. Таке становище може проявлятися в людській свідомості

у вигляді почуття невизначеності, невпевненості, втрати соціального ґрунту, відчуження, особливо від свого теперішнього життя тощо. Загалом, для таких суспільств, на мою думку, є притаманним порушення кореляції між цілями та соціально/суспільно прийнятними методами їх досягнення. Крім того, можна говорити про наявність водночас кількох опозиційних одна до одної ціннісно-нормативних систем. Ось найголовніші з них:

*колективізм/індивідуалізм* ;

*свобода/рівність* (орієнтація на невтручання держави в суспільне життя чи на егалітарний принцип, що забезпечується державою);

*готовність до ризику/прагнення спокійного життя і стабільності*. Будь-які істотні суспільні перетворення не можуть бути здійснені без згоди прийняти ризик (як, до речі, й ідея свободи або індивідуальності), проте в сучасному суспільстві переважає тенденція до консервації існуючого становища, орієнтація на стабільність, а не динамізм;

*толерантність/нетолерантність*. Загалом, на мою думку, можна констатувати брак толерантності в сучасній Україні. Можливо, в майбутньому ситуація поліпшиться;

*приватна/державна власність*. Для різних прошарків суспільства орієнтації щодо цих цінностей є відмінними.

Усі ці пари не тільки є цінностями самі по собі, а й формують інші цінності, норми, ментальності й типи ідентифікацій. Таким чином, можна говорити про наявність протилежних ціннісно-нормативних систем у межах одного суспільства або суперечливих елементів у межах однієї системи, що в будь-якому разі є свідченням соціальної аномії. Як приклад можна навести зміну ставлення всіх суспільних груп до девіантних форм поведінки і правопорушень. Якщо до таких окремих явищ ставлення є стабільно негативним (наприклад, «дідівщина», «рекет»), то загалом можна констатувати певне нехтування законами й нормами моралі, особливо щодо шляхів заробітку грошей. Такий стан речей свідчить про скептично-нігілістичне ставлення до цих норм та законів і позначає загальний кризовий стан у суспільстві<sup>2</sup>.

Ще одним вкрай важливим питанням для побудови ієрархії цінностей є феномен *сприйняття населенням грошей як цінності*. Таке сприйняття, на мою думку, є комплікативним і складається з кількох компонент:

<sup>1</sup> Ментальність можна визначити як стабільну та жорстку психологічну структуру, яка формується життєвим досвідом і є невербальною та неусвідомленою. Така структура є формальною і загальною, відноситься до світу як до цілісної картини і виявляється у спонтанних реакціях на конкретні стимули та життєві ситуації [5, с. 36-41].

<sup>2</sup> Цікавим видається порівняння з визначенням поняття «аномія» у Е. Дюркгейма.

*традиційна економічна свідомість*: гроші як абстрактна цінність, про яку навіть незручно говорити;

*радянський менталітет*: гроші як засіб експлуатації і пригноблення, що має бути скасований;

*західний економізм*: гроші як центральний елемент соціальних відносин, зв'язків, пріоритетів;

*сучасна економічна криза та низький рівень фінансової освіти населення*: страх перед залежністю від грошей.

Емпіричні дослідження (1995-1997 рр.) [див. 6] виявили таке ставлення до грошей як цінності за чотирма віковими групами:

1. **Діти (до 11 років)**. Гроші розглядаються як засіб встановлення соціальної справедливості, крім того, діти відзначають почуття страху, яким вони (гроші) супроводжуються.

2. **Підлітки (до 16 років)**. Бажання розбагатіти, мати власну справу стоять на першому місці в ієрархії цінностей цієї групи респондентів. Значна частина підлітків (близько третини) ставить щастя в пряму залежність від грошей. Водночас більшість бачать шлях до успіху в навчанні і підвищенні культурного статусу. У цієї групи романтизм (мрії про багатство, красиве життя, славу тощо) тісно поєднується з прагматизмом (орієнтація на кар'єру, власні сили, готовність до соціально неприйнятних дій). Ця група є найбільш прагматичною стосовно майбутнього.

3. **Дорослі (від 27 до 56 років)**. Бачать у грошах *засіб* вирішення проблем, збільшення впевненості, домінуючою є оцінка грошей як міри незалежності. Це найбільш прагматично налаштована група людей стосовно реального (теперішнього) часу та вибору роботи (розмір платні визнається більш важливим, ніж зміст і привабливість роботи).

4. **Люди похилого віку (від 60 років)**. Гроші асоціюються з можливістю спокійно жити і допомагати іншим. Єдина група, в якій виразно присутні негативні висловлювання щодо грошей.

### **Співвідношення індивідуалізм/колективізм як чинник формування нової ціннісно-нормативної системи**

Серед зазначених «ціннісно-формотворчих» співвідношень я вважаю опозицію «колективізм/індивідуалізм» визначальною для соціокультурного контексту, створення нових типів ідентичностей, ментальностей тощо. Однак треба

зауважити, що, на думку дослідників, жодна з цих тенденцій не може бути єдиним чинником формування соціокультурної системи. Тобто не можна говорити про постійний антагонізм колективізму й індивідуалізму, і, зокрема, змалювати західні суспільства виключно як «індивідуалістичні», а соціалістичні (або східні) – виключно «колективістські». Навпаки, аналізуючи конкретні історичні та культурні типи, ми завжди можемо виявити ті форми й тенденції, в яких індивідуальна автономія людей поєднується і взаємодіє з їх інтегрованістю в суспільство .

Та навіть якщо розглядати ці тенденції в поєднанні, превалювання колективізму в радянському суспільстві є безперечним. Особливо це помітно, якщо розглядати «стару» ціннісно-нормативну систему (непрагматичну, досить ідеалістичну, а отже зовсім не пристосовану до ринкових перетворень) на рівні ідеологічних питань. Звичайно, важливість цінності колективізму та його ролі в різні періоди історії СРСР була не однакою, і під час «застою» він перетворився певною мірою на декларативну і формальну, а не особисту цінність. Водночас не можна зменшувати його роль як чинника регуляції відносин людей у рамках формальних організацій будь-якого типу, забезпечення соціального контролю, взаємної цензури та природної потреби людини інтегруватися (перш за все психологічно) в соціум, особливо за відсутності інших символічних способів вираження соціальної ідентичності. Крім цього, колективізм не лише обумовлював саму ментальність радянської людини, а й був інтегральною частиною тієї системи установок, що була найбільш типовою для такої ментальності і яку ми можемо визначити як «державно-патерналістський синдром». У таких умовах колективів (а отже, і колективізм) розумівся не як «внутрішньо диференційована спільнота, об'єднана цілями, цінностями, зв'язками органічної солідарності» («західне» тлумачення), а як «горизонтальна структура рівних в їх залежності від влади та поєднаних такими владними відносинами» [8]. Не вдаючись до глибокого аналізу переваг і недоліків такого становища, зазначимо, що однією з його причин була неможливість у радянському суспільстві провадити незалежну громадську діяльність, якщо вона не ініційована «згори» .

Водночас ми не можемо повністю нівелювати існування індивідуалізму в радянському суспільстві. Але радянський індивідуалізм істотно відрізнявся від «західного» перш за все своєю

<sup>3</sup> З цього приводу варто навести таку тезу: «Ні індивідуалізм, ні колективізм, а тільки взаємодія цих двох протилежних орієнтацій привела до... розвитку демократії та економічного прогресу» в США [7, с. 273].

<sup>4</sup> Детальніше з цього приводу див. [9, с. 63].

«тотальністю» і «адапційністю». Пояснити це можна таким чином. Тоді як «західний» індивідуалізм обмежувався і врівноважувався культурною комунітаризмом й асоціацій разом із практикою і цінностями соціальної солідарності, «радянський» не зустрічав істотного опору в сфері особистої мотивації і поведінки, але, з іншого боку, і не включав до себе тієї ініціативи, що вела б до зміни соціальної дійсності (тобто був орієнтований на пошук оптимального місця в уже існуючій системі статусів). Такий індивідуалізм мав свої цілі, пристосовувався до наявних «правил гри», або обминав їх, постійно декларуючи свою вірність цим правилам. Отже, ми маємо ситуацію, коли нормативні цінності (колективізм) вступали в протиріччя з ненормативними і спонтанними, часто неусвідомлюваними (адаптивний індивідуалізм), що формували певні особистісні мотивації. «Радянська людина» справді була колективістською істотою, особливо у своїй свідомості або за типом ментальності. Вона «постійно потребувала підтримки з боку соціуму, але виступала як індивідуаліст у своєму ставленні до цього соціуму, у сфері спонтанного і несвідомого» [8].

Тепер розглянемо, як вплинули трансформаційні зміни в пострадянському суспільстві на співвідношення «колективізм/індивідуалізм». Для цього нам треба спочатку нагадати про один з найголовніших факторів, який і визначає соціально-психологічну еволюцію в сучасній Україні. А саме, жорсткий дефіцит соціальної та економічної інформації, яка була б змістовною, перевіреною та давала б змогу зрозуміти наявні в суспільстві процеси, більше того, допомагала б орієнтуватися в цьому суспільстві. Таке становище ми можемо визначити як «когнітивний вакуум». Існування подібного вакууму виключає формування нової культури, яка була б спроможна замінити стару разом із системою цінностей, що розпадається. І, як наслідок, суспільство не має тих засад, на яких така нова культура могла б виникнути. Іншими словами, на зміну жорстко регламентованому й ієрархізованому суспільству прийшло суспільство хаотичне, деінституціоналізоване. Єдине правило, яке воно спромоглося запропонувати людині, - це принцип індивідуального виживання та успіху.

На сьогодні можна говорити про **три головні стратегії «виживання»**, вибір яких обумовлюється наявним у людини «початковим соціальним капіталом», тобто статусом, психологічними характеристиками, інтелектом, рівнем освіти тощо. Окреслимо стисло ці три стратегії.

**1. Пасивно-аттатична адаптація.** Люди, які її дотримуються, в своїй поведінці орієнтовані на терпіння, постійне очікування «об'єктивних позитивних зрушень», збереження «старої» (колективістської, точніше, радянської) системи цінностей. Їм притаманна ностальгія за минулим і т. зв. державно-патерналістські сподівання. Крім того, вони виявляють низький рівень адаптації і не здатні (або не бажають) змінювати свої ціннісно-нормативні орієнтації відповідно до нової соціально-економічної ситуації. У зв'язку з цим, особливо за умови орієнтації на індивідуальне виживання, у цих людей загострюється почуття самотності, зайвості, байдужості та поглиблюється рівень відчуження від суспільства. Тобто ми можемо спостерігати стабільну тенденцію до збереження деідеологізованих цінностей радянського способу життя. Проте цей спосіб життя в нових умовах є неможливим, внаслідок чого в даній групі ми можемо спостерігати наявність феномену «розколотої людини» - особи, що водночас хоче використовувати найновіші досягнення і техніку й нести відповідальність лише, наприклад, за свою квартиру чи робоче місце, піддаючи сумніву цінність особистості або приватної власності, сподіваючись на «ми» в стадному розумінні, на примітивний колективізм без особистої відповідальності. Звичайно, такий тип колективізму не має нічого спільного з тим, що визнавався за цінність у радянському суспільстві, але саме він мав тенденцію втілюватися в побутовій поведінці людини. До цієї групи ми можемо віднести більшість населення (близько 70 %), що становить «базовий прошарок» у соціальній структурі (складається з працівників бюджетної сфери, неприбуткових галузей виробництва, пенсіонерів тощо).

**2. Активна адаптація.** Основна характеристика цього типу реакції - енергійний пошук шляхів виживання чи навіть успіху, що відкрилися новими соціально-економічними умовами (наприклад, зміна професій, перехід у приватний сектор, «тіньові заробітки» тощо). Яскравим прикладом носіїв такого типу стратегії є т. зв. «човники».

**3. Орієнтація на максимальний індивідуальний, економічний і соціальний успіх.** Носіями такої стратегії є легітимні та кримінальні підприємці, «нові українці», люди, що роблять кар'єру в керівництві великих компаній, пресі, бюрократичному апараті, публічній політиці. До того ж така спрямованість притаманна частині молоді (від студентів престижних спеціальностей до представників кримінальних

<sup>5</sup> За термінологією Т. Заславської, див. [10].

структур). Сюди ж належать і т. зв. елітотворні групи.

Для всіх зазначених вище типів стратегії виживання характерне посилення рівня індивідуалізму (інтенсивність збільшується від 1 типу до 3). Тут цікаво зазначити, що, розташувавши ці три типи на прямій, від традиційного колективізму до агресивного індивідуалізму, ми можемо помітити розрив, що збігається з межею поколінь. Тобто особи молодші від 35 років уже не є носіями «радянського адаптаційного (ненормативного й неусвідомлюваного) індивідуалізму», а сповідують індивідуалізм як норму.

Цей новий індивідуалізм поєднується зі своєрідним тлумаченням поняття свободи не як інституційного феномену, принципу організації соціального порядку, що передбачає обов'язки індивіда щодо інших людей і суспільства взагалі (західне ліберальне розуміння), а як позбавлене такої інституційної компоненти і нормативного соціального відношення, як відмову від будь-яких соціальних зв'язків, порядків, законів. Таким чином, пострадянський індивідуалізм можна визначити як неліберальний (отже, відмінний від західного) і асоціальний, як егоїзм у його найпримітивніших формах.

Попри все вищезазначене, видається обнадійливим зауваження Г. Ділігенського про появу серед певних груп молоді (до 35 років) ще одного типу індивідуалізму, подібного до існуючого на Заході. Такий індивідуалізм ми можемо визначити як «нормативний, такий що прямує до соціального лібералізму»<sup>6</sup>. Носіями його є переважно студенти або працівники й менеджери приватних компаній, які отримують досить велику платню і мають мотивацію до кар'єри. При цьому їхня кар'єра та матеріальний добробут залежать від особистих умінь, знань, зусиль і відповідальності, наполегливості в роботі та співпраці з колегами. На жаль, ці суспільно корисні тенденції наразі мають місце в групах, що становлять статистичну меншість.

Нарешті, варто зазначити, що, звичайно, цінності колективізму та взаємодопомоги не зникли, але виявляються вони переважно у вузьких взаємних соціально-психологічних зв'язках, які передбачають взаємодовіру та підтримку і становлять «соціальний капітал» людини. До таких зв'язків слід насамперед віднести друзів і рідних, меншою мірою колег по роботі, сусідів тощо.

## Типи ментальностей у сучасному українському суспільстві

Усі зазначені вище ціннісні співвідношення впливають на процес творення ціннісно-нормативної системи, що дає змогу охарактеризувати різні суспільні групи згідно з категоріями віку та соціального прошарку (соціального статусу), до якого належить людина. Детальний аналіз цього вимагає наведення емпіричних даних, що виходить за рамки статті, тож відзначу лише стабільно високий престиж цінностей «сім'ї», «кохання», «дружби», «цікавої роботи» серед усіх груп [14].

Теоретично можна виокремити кілька категорій населення відповідно до типів ментальностей (свідомості), що їм притаманні. Я вирізняю три такі категорії, спираючись на дані, наведені в працях Є. Головахи та О. Куценко [15; 16].

До першої категорії належать люди з т. зв. «патерналістсько-егалітарною» ментальністю, якій притаманні такі риси:

- прагнення розв'язувати власні проблеми за рахунок чи з допомогою уряду та держави;

- значущість матеріальних критеріїв у ціннісно-нормативній системі;

- надання переваги рівності у доходах, власності та хвороблива реакція на соціальну стратифікацію;

- негативне ставлення до людей, які є успішними в бізнесі, політиці тощо, тих, хто займає вищі статусні позиції в суспільстві (прикладом може слугувати стабільно негативне ставлення до «нових українців»);

- прагнення «сильної руки» (щодо державної влади).

До другого типу ментальності (т. зв. «індивідуалістської», ліберальної) відносяться люди (завичай вони мають вищий соціальний статус, ніж референти попередньої категорії), яким притаманні такі характеристики:

- спираються на власні сили та здібності при вирішенні проблем;

- позитивно, чи принаймні нейтрально, ставляться до соціальної диференціації, нерівності в прибутках, власності, але за умови дотримання рівності можливостей;

- позитивно ставляться до людей, які є успішними у справах, здобутті вищого статусу;

- орієнтуються на кар'єру, успіх у житті, активне (а не пасивне) ставлення до життя.

<sup>6</sup> Детальніше див. [11].

<sup>7</sup> Тут слушно навести вислів К. Поппера: «Індивідуаліст здатен водночас бути й альтруїстом: може статися, що він буде готовий пожертвувати собою заради інших» [12].

<sup>8</sup> Такий феномен спостерігається виключно у постсоціалістичних країнах, тоді як у західних суспільствах психологічні та соціальні зв'язки є набагато ширшими й інтенсивнішими. Порівняйте з [13].

Люди, які належать до цієї категорії, менше піддаються різним фобіям, соціальним страхам тощо. Крім того, вони мають вищий потенціал до адаптації та вертикальної мобільності.

Нарешті, можна говорити про існування певної проміжної категорії, якій притаманні мішані характеристики. На даний момент така категорія є найчисленнішою і включає близько половини населення [15]. Специфічною рисою цієї категорії є те, що вплив з неї відбувається переважно до першого типу ментальності.

### Конфлікт цінностей у сучасному суспільстві

Не зайве буде також розглянути й ті типи конфліктів, що можуть бути спричинені соціокультурними трансформаціями суспільства. Так, конфлікт цінностей можна визначити як особливий тип соціального конфлікту, що, як правило, обумовлений або протистоянням інтересів, або ж (і це найголовніше) протиріччями між тією культурою і тим типом соціальних відносин, що існують у суспільстві.

Таких типів соціокультурних протиріч може бути три (соціокультурне протиріччя я розумію як розбіжність між культурою і соціальними відносинами, наслідуючи в цьому підхід О. Ахієзера [2]):

1. Внутрішньо особистісне - між культурою, яка вже історично склалася, і новими знаннями, або ж між двома «старими» ціннісними системами (конфлікт на рівні особистості).

2. Між різними типами соціальних відносин, що пов'язані з різними культурними засадами та ціннісними програмами.

3. Протиріччя в самій відтворюючій діяльності суб'єкта, тобто неможливість відтворювати як існуючий тип культури, так і соціальні відносини, протиріччя між відтворенням культури і соціальними відносинами. Цей конфлікт може мати місце як усередині культури, так і всередині соціальних відносин.

Останній тип конфліктів є найбільш «небезпечним», породжує загальну кризу суспільства, аномію, феномен «розколотої особистості». Така затяжна криза ціннісних орієнтацій є основною причиною невизначеності в усіх інших сферах життя суспільства та однією з найбільших перепон на шляху модернізації. Аномія характеризується конфліктами цінностей на всіх рівнях, починаючи від внутрішньо особистісного, міжособистісного і до протиріччя між культурами й цивілізаціями. У психологічному й пізнавальному плані вона характеризується дезорієнтацією і плутаниною цілей, песимізмом, відчуттям самотності, байдужості, страху, невпевненості, апатією тощо. Але існування аномії протягом тривалого періоду є неможливим, тому можна говорити про неї як про певний «рушій змін і трансформацій».

Підсумовуючи, слід зауважити, що нинішнє становище українського суспільства не може тривати надто довго. Більше того, можна передбачити, що поступово, разом з оформленням нової соціальної структури, усвідомленням ідентифікації, розбудовою нових типів соціальних відносин система цінностей стане менш суперечливою і чіткіше визначеною. У цьому контексті хотілося б сподіватися на її оформлення в бік цивілізованих та моральнісних орієнтацій і усунення всіх тих негативних проявів, що існують зараз.

1. Пантич Д. Конфликты ценностей в странах транзакции // Социс.- 1997.- № 6. - С. 24-36.
2. Ахизер А. С., Козлова Н. Н., Матвеева С. Я. и др. Модернизация в России и конфликт ценностей.- М., 1994.— 256 с.
3. Заславская Т. И. Социально-трансформационная структура России // Общество и экономика.- 1999.- № 3-4.- С. 17-27.
4. Ионин Л. Социология культуры.- М.: Издательская корпорация «Логос», 1998. - 430 с.
5. Оссовський В. Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації.-К.: Інститут соціології НАН України, 1999.- С.36-41.
6. Абрамова С. Б. Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы // Социс- 2000.- № 7.- С. 37—41.
7. Fukuyama F. The Social Virtues and the Creation of prosperity.- N.Y., 1995. - P.273.
8. Дилигенский Ф. Ф. Индивидуализм старый и новый (Личность в постсоветском социуме) // Полис- 1999.- № 3.- С. 5-15.
9. Левада Ю. А. (ред.) Советский простой человек.- М., 1993.
10. Заславская Т. И. Социальная стратификация современного российского общества // Общественные науки и современность. - 1997. - № 2. - С. 5-23.
11. Капустин Б. Г., Клямкин И. М. Либеральные ценности в сознании россиян // Полис- 1994. - № 1, 2.
12. Поннер К. Відкрите суспільство і його вороги,- К., 1995.- С.130-145.
13. Moodie E., Markova L, Farr R., Plichtova I. The Meaning of the Community and of the individual in Slovakia and in Scotland // Journal of Community and Applied Social Psychology-1997.- Vol. 7. - # 1.
14. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994—1999 рр.). Інформаційно-аналітичні матеріали.- К., 1999.
15. Куценко О. Про деякі соціокультурні наслідки інституційних змін в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.- 2000.- № 2.- С. 26-32.
16. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується: досвід соціального моніторингу в Україні.- К., 1997.

A. D. Osypchuk

### THE TRANSFORMATION OF VALUE-NORM SYSTEM IN UKRAINE DURING TRANSITIONAL PERIOD

*The article is focused on analysis of sociocultural transformation in the former communist societies, where different, and rather often opposite sociocultural processes occur and form new value systems in cooperation with social, political etc. transitions. It is explore the role of value forming factors, new types of value-norm systems and conflicts within sociocultural sphere as a consequence of mentioned changes.*